

AZ OKOS FALU – EGY MÁSIK FALU

*Az új lokalizmus, mint az okos falu és térség fejlesztésének
tágabb gondolkodási kerete¹*

GÁSPÁR MÁTYÁS²

Abstract

A digitális transzformáció oly mértékben és mindenre hatóan átalakítja helyi létünket, hogy azt átfogóan és minden részletre kiterjedően újra kell gondolni. A lokalizmus megközelítés és társadalmi mozgalom eddig két hullámban kísérte meg a helyi életlehetőségeket védve újragondolni. Első alkalommal – évtizedekkel ezelőtt – döntően a globalizáció, másodsor – a jelen időben – pedig a digitális transzformáció veszélyei és lehetőségei nyomán. A cikk bemutatja, hogy a különösen veszélyeztetett vidéki életforma megújítását célzó okos fejlesztés miért nem nélkülözheti a második hullám, az Új Lokalizmus megközelítését, s ez hogyan valósítható meg az okos falu és vidék programokban az Észak-Hegyhát Mikrotérség gyakorlati példáján szemléltetve a gondolatmenetet.

Smart village – is another village New localism, a wider thinking framework for smart village and rural area development

Digital transformation has such an all-out impact on our local socioeconomic patterns that we have to widely reconsider. The „Localism” movements have had some attempts to justify local values; first in relation with globalization some decades ago, and recently in the context of the ambiguous outcomes of digital transformation. This article gives a deep insight on how inevitable is to measure up these consequences of the second wave, in the endangered rural territories and rural way of life. Also, it gives a good idea of how it may be well-managed in smart villages programs, applying a specific practical use-case and experiment conducted in the „Észak-Hegyhát Local Area”.

Egy kicsiny, innovatív megoldásairól híres faluban a vidék „okosításáról” szóló szakmai beszélgetés egy drámaivá vált pontján a polgármester tiszteletteljesen „beszölt” az „okos társaságnak”: *Miről beszélünk egyáltalán, van jövőjük a vidéki kistélepeknek?*³ A kérdés nem csak a köztudottan sok

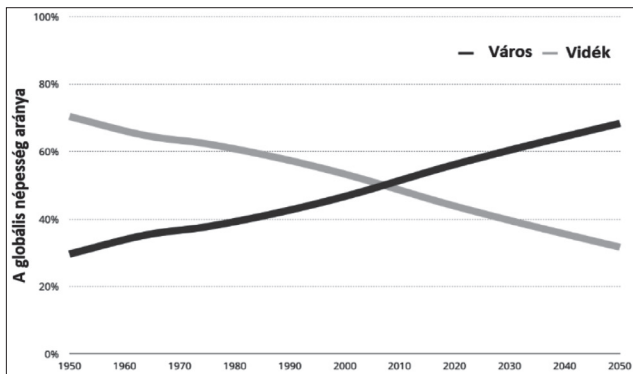
kistélepekkel rendelkező Magyarországot (3152-ből a 2000 lélekszám alatti – jellemzően még gyalog is bejárható – települések aránya mintegy 76%) foglalkoztatja nagyon, hanem az egész világot. Az alábbi ábra szerinti tendenciák a fejlett és fejlődő országokra nagyjából hasonlóak. Magyarország e tekintetben már 2050-ben jár a maga 31%-os (2010) vidéki népesség arányával [MAGYARORSZÁG (2011)]. De vajon ez azt jelenti-e, hogy az aprófalvas, kistélepek vidéki életformának végleg el kell tűnnie?

Gyarapodó falvak mindig is voltak, s vannak szerte a világon és Magyarországon is [VÁLTOZÓ (2018)], de csak az utóbbi években kezdtek megjelenni elemzések és prognózisok arról, hogy jó eséllyel alakulhat ki egy visszavándorlási tendencia [e folyamatról lásd CSURGÓ (2013)]. S itt nem a hagyományos vidéki vagy ökológiai életmódot választó városi értelmiségiek szintén nem mellékes, de korántsem trendfordító mozgalmáról van szó. Hiteles településfejlesztési szakemberek

¹ A cikk megírásához felhasználtuk a szerző Okos Hegyhát Programot megalapozó háttér tanulmányát: Gáspár Mátyás (2018-2019): *Okos Hegyhát Program, Mikrotérségi digitális transzformációs forgatókönyv és stratégia kidolgozása, Megalapozó háttér tanulmány, 2018-2019.*

² Címzetes egyetemi docens (Nemzeti Községi Egyetem), több mint 40 éves szakmai múlttal foglalkozik közigazgatás-szervezéssel párhuzamosan az elmélet, a módszertan és a gyakorlat szintjén, mint tanácsadó, fejlesztő, kutató és oktató. Nevéhez helyi és országos szintű programok és publikációk kapcsolódnak többek között a tanácsok önkormányzattá szervezése, a közigazgatási informatika, a digitális esélyegyenlőség (IT mentor), a közösségi hozzáférés országos hálózata (teleházak), a közigazgatási ügyfélszolgálat és ügysegédlet területén. Legújabb kutatási és fejlesztési területe a községi társadalmi felelősségvállalása, az önkormányzatok átalakulása, valamint a közigazgatás szerepe a digitális jövő befogadásában.

³ A kérdés 2019. január 22-én Alsómocsolád okos falu témájú „Jövő-Szövés” szakmai rendezvényén hangzott el.

1. ábra

A városi és vidéki népesség arányainak globális alakulása⁴

egy tekintélyes fórumán foglalkoztak a vidéki migrációval és erre a következtetésre jutottak: „A népességsökkenés mértéke a városiként definiált térben átlagos, a városkörnyéki vidéki térben átlag alatti, a félreeső vidéki térben pedig átlag feletti. Egy társadalmi-gazdasági paradigmaváltás jelentősen növelheti a jóléti migrációba bekapcsolódók számát és az attraktív félreeső vidéki környezet népességvonzó képességét.”⁵ (Kiemelés – G.M.)

A fentebb bemutatott ábra egy olyan forrásból származik, amely szerint a jövő kifejezetten a vidéké a közeledő energiaválság egyik váratlan következményeképpen (*The Future is Rural: The Unexpected Consequence of Energy Descent*). Ennek azonban a változásokhoz való rugalmas alkalmazkodó-képesség (resilience) kialakulása és hatékony működése az egyik feltétele. A másik pedig – amire már a tekintélyes angol napilap, a *The Guardian* is igyekszik ráirányítani a figyelmet már 2013-ban – az új technológia, a vidék digitális transzformációja lesz.⁶ A vidéki település és közösség funkciója a jövőben – távolodva az agrártermeléstől – teljesen átalakul (pl. második otthon, távmunkahely, okos és kreatív kisüzemek telephelye, sport, szabadidő, turisztikai helyszín és kiszolgálás, oktatási, kulturális, egészségügyi szolgáltatások természet közeli környezetben, új mesterségek közösségek lakóhelye⁷. A vidék jövője és a jövő vidéke nem az életszínvonalban, hanem az életmódban fog különbözni a városétól. A gyorsuló technológiai (energetika, digitalizáció) innováció által feltételezett rugalmas közösségi alkalmazkodóképesség⁸ azonban csak társadalmi és gazdasági változásokon, innovációkon keresztül lesz képes átalakítani és fenntartható módon szolgálni az életünket. A kultúraváltás egy már ismert dimenziójáról például már jó ideje beszélünk: elszakadása a fogyasztói kultúrától (consumer culture) és közeledés a megőrzés (tudományosabban: fenntarthatóság/sustainability) kultúrája (conserver culture) felé. Frappáns angol kifejezéssel: „from egosystem to ecosystem”.

⁵ LENNERT József – FARKAS Jenő Zsolt (2018): *MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Az MRTT XVI. Vándorgyűlése, Kecskemét, 2018. 10. 18–19.* http://www.mrtt.hu/vandorgyulesek/2018/07/lennert_farkas.pdf.

⁶ WEBB, Flemmich (2013): *Technology could help rural areas become thriving and sustainable*, https://www.theguardian.com/sustainable-business/technology-rural-areas-thriving-sustainable?fbclid=IwARITY5em-3m5AWJ41zBER4K0ErkOHEX13kxkDXfjcozt1zyvl_11A8i_gYLU.

⁷ HOLLAND (2018): „Holland falvak” *Magyarországon*, <https://www.facebook.com/mindenamimagyar2018/videos/284234609169397/>.

⁸ Részletesebben 22 videó előadásban kifejtve: RESILIENCE (2019).

A falvakról, vidékről önmagában, az okos rurális térségekről sokféleképpen, számos szempontból – politikai, társadalmi, gazdasági, környezeti, technológiai – és megközelítésben lehet gondolkodni az elmélet és gyakorlat különböző absztrakciós szintjein. Vagy mindezekben egyidejűleg, egymással összefüggésben, komplex és holisztikus módon. Ha az „okosságról” van szó, akkor csak az utóbbinak van értelme, mert ez egy olyan összetevője a vidék működésének és fejlődésének, amely minden elemet és összefüggést érint, átformál. Ezért joggal mondhatjuk, hogy – leegyszerűsítve a vidék települési viszonyrendszerét – a már megvalósult,⁹ vagy jövőbeni okos falu már jellemzően nem az a vidéki közösség és település lesz, amelyről eddig gondolkodtunk.

Joggal vehető fel a kérdés, hogy miért szükségszerű a falvak jellegének, életmódjának megváltozása és ez miképpen függ össze az új infokommunikációs technológiákkal. A válasz az, hogy a digitális transzformáció önmagában is nagyon jelentős hatással van erre a változásra, de vannak más fontos tényezők is. Az átalakulási folyamat a számítógépek megjelenésével (1900-as évek közepe) elindult információs forradalmat, majd „robbanást” és az információs társadalom kialakulását megelőzve már megkezdődött egy szélesebb viszonyrendszer és változás keretei között. Ez pedig a lokalitás – magyarul: helyiség, területi közösségünk és életkörülményeinek – ahol mindennapjainkat éljük.

Számos körülmény – többek között az ipar és a mezőgazdaság nagyüzemi jellegének át- ill. kialakulása, az elvándorlás vidékről a városba, a globális, valamint a tömegtermelés és kereskedelem kialakulása, a technológiai fejlődés, a politikai rendszerek természete, a közszolgáltatások területi elérhetőségének alakulása, részben ezek hatására az erőteljes urbanizáció – együttesen vezettek az első ipari forradalom által felgyorsított folyamatként a lokalitás helyének és szerepének hátrányos változásához. E változások részeként, ill. eredményeképpen kezdtek elsorvadni a kistelepülések, leépülni a vidék világszerte, nem ritkán kormányzati politikák által támogatott módon.¹⁰ E nagyon szomorú, a vidéki, kisvárosi életmódot, a helyi önállóságot, önrendelkezést, sőt már az emberi alapjogokat – pl. egyenlő hozzáférés alapvető szolgáltatásokhoz – egyre nagyobb mértékben fenyegető vi-

⁹ Okos falvak már léteznek, egyre bővülő hálózatot alkotnak Európában [SMART VILLAGE (2019)], egy részük még csak „aspiráns”, de vannak benne példaértékű települések. Az Okos Hegyhát Program keretében módszeresen gyűjtjük a jó példákat és gyakorlatokat az egész világról, hogy azokat a hazai okos falu hálózat számára hozzáférhetővé tehesük.

¹⁰ Magyarországot illetően gondoljunk például az 1970-es évekbeli településfejlesztési koncepciók által meghatározott, kiemelt városok támogatására és a szerep nélküli falvak sorsát megpecsételő vidéki „település-hálózat fejlesztésre”. A probléma annyira húsba vágó volt, hogy az irodalomban is megjelent „Borgátán 1980-ban 270 lélek, 1970-ben 351. – 1977-ben arra ébredtünk, hogy nincs iskolánk. – S mert az őssel pertut ittunk, azt mondta: – Látod ezt a könyvet? Ebbe mindent beleírok Borgátáról. Négy száz éves iskolát szüntettek meg! – Nem olvasok, szükségesebb indult az előadása, belém szuggerálja a valóságot, hallgatom inkább. – A fejünk fölött rendelkeznek. Azt mondják, vannak szerep nélküli falvak, mint Borgáta is, vannak részleges, alacsony fokú központok, ilyen Hettye. Nem érdekes a négy száz éves iskola, a kétszáz éves hegyközség, az 1867 óta működő olvasóköri. Semmi sem érdekes. Majd egyszer rájönnek; de amit egyszer elvontottunk, azt visszacsinalni nagyon nehéz. Elvitték a szellemi vezért, a tanítót. Kemeneskápolna, Kisköcsk még rosszabb állapotba került.” [Itt olvasható: DALA (1980)].

lágfolyamat hívta életre a lokalizmus első hullámát (Lokalizmus 1.0) az 1900-as évek utolsó néhány évtizedében.¹¹

A lokalizmus első hullámaként a helyi társadalmak – a tudomány, politika, gazdaság és civil szféra előrelátó szereplőinek támogatásával – „hirtelen felindulásból” érthető ellenszegüléssel, elzárkózással, erőteljes önállóságra törekvéssel válaszoltak a számukra veszélyes és ellenséges támadásra, jelenségekre. Abban a hitben történt ez, hogy a sok helyi szembeszegülés – helyi autonómiák helyreállítása, a szubszidiaritás erőteljes követelése, önellátásra törekvés, a globális megoldások bojkottálása, a helyi értékek megőrzése, kisközösségi megoldások, elzárkózó ökofalvak, új (mesterséges, hálózatokon kívüli)¹² kisközösségek létrehozása – elég erős lesz a folyamat megtörésére. Számos sikertelen és méganyonyi sikeres kezdeményezés ellenére a Lokalizmus 1.0 a vidék jelentőségének csökkenési folyamatát nem állította meg. De nem a céljai, megalapozottsága, módszerei, erőtlensége miatt nem sikerült az „ellenállás”, hanem azért, mert időközben, a jelen évtized közepéig jelentősen megváltozott a „játéktér”, a problémák természete, új globális kihívások és megoldási lehetőségek jelentek meg. Ezek alapozták meg a lokalizmus következő, második hullámát (Lokalizmus 2.0).

A lokalizmus két hullámának korábbi, a jelenben is ható és új dimenzióit teszi egymás mellé az alábbi ábra.¹³ Az egyes dimenziók – megközelítési és leírási szempontok – tartalmát és összevetését a jelzett lábjegyzetben szereplő tanulmányban fejtettük ki részletesebben, itt pedig az okos falu összefüggésben mutatjuk be azokat. Meggyőződésünk, hogy az okos falu- és vidékfejlesztés kellően megalapozott, átfogóbb keretét napjainkban a Lokalizmus 2.0 megközelítés adja, a továbbiakban azt vizsgáljuk meg és mutatjuk be, hogy ez valóban indokolt, s miképpen működik egy konkrét hazai programban, az Okos Hegyhát Program kidolgozásának és elindításának folyamatában.

Az Okos Hegyhát Program (OHP) magyarországi pilotként szerveződik az Európai Unió következő – 2021-2027-es – ciklusában tervezett okos falu program¹⁴ előfutáraként. A program előkészítésébe bevont Észak-Hegyhát térség 5 települése – Alsómocsolád, Bikal, Mágocs és Mekényes, Nagyhajmás – 2018-ban határozta el az okos térség fejlesztés elindítását számos megalapozó munka és program előzményeire és az EU felkérése alapján végrehajtott elemzés és értékelés biztató eredményeire építve.

Az öt település alkotta Észak-Hegyhát Mikrotérségi Unió a program gazdája a pilot jelleggel járó felelősséggel szervezte meg annak stratégiai megalapozását, indította el a megvalósítás intézményi és egyéb feltételeinek biztosítását. A továbbiakban – a fenti dimenziók e jelentős változással összefüggő gyakorlati értelmezésével – azt mutatjuk be, hogy ebben a fo-

1. táblázat
A lokalizmus korábbi és új dimenziói

Lokalizmus 1.0 „Egosystem”, gazdaság vagy ökológia, együttműködés vagy verseny, inkább még fogyasztó Korábban is felmerült dimenziók, esetenként más válaszokkal	Lokalizmus 2.0 „Ecosystem”, gazdaság és ökológia, együttműködés és verseny, jellemzően már megőrző Válaszokat igénylő új dimenziók, a korábbiak újraértelmezése
Fenntarthatóság Szükséglet kielégítés Társadalomirányítás Társadalmi tőke Helyi gazdaság Köszolgáltatás szervezés Közösségi aktivitás Innováció, kreativitás	Globális kihívások Globalizációs folyamat Társadalmi felelősség Együttműködés Verseny, teljesítmény Munkamegosztás Értékettermés Digitális transzformáció Stratégiai változás menedzsment

lyamatban miért vált szükségsszerűvé és hogyan valósult meg a Lokalizmus 2.0 megközelítés alkalmazása.

Elsőként vizsgáljuk meg azt, hogy mennyiben tudatos a programgazda részéről a Lokalizmus 2.0 értékvalasztása függetlenül attól, hogy a döntéshozók ismerték-e azt, mint egyfajta tudományos és módszertani megközelítést. Az alábbi idézet a Mikrotérségi Unió *Az első „okos térség” Magyarországon* c. programindító deklarációjából származik két kulcselem általunk történt kiemelésével: „A kezdeményezés lényege a közreműködő települések közösségi erőforrások összekapcsolása információs technológiai vívmányokkal. A megvalósulás hozadéka, hogy határokat bont a vidékiek számára sokszor nehezen átlátható modern nagyvárosi világ, és a falusi életmód között. Eszközei révén segíti a demográfiai egyensúly kialakulását, a korábbi előregedési és népességszökkenési trendek pozitív irányba fordítását. A vidéki környezetben élőket felruhazza azzal a tudással, melynek révén a fejlesztéseket és az új technológiai vívmányokat valóban kezelni tudják. Az „Okos térség” olyan nyitott, együttműködő, és befogadó közösség, mely megmutatja a vidéki élet valódi értékeit és magasabb szinten újratertemti a vidéki életformát.”

A legalapvetőbb fejlesztési célok hangsúlyozásán túl a deklaráció olyan jelentős változásokat helyez kilátásba, amelyek gyökeresen változtatják meg, teremtik újjá a falusi életmódot. Az alapvetést csak nyomatékosítja, hogy a fenti szövegrészt egyben az OHP-ban elfogadott okos falu/térség definíciója kulcsfontosságú részének tekintik. Egy szakértők bevonásával kidolgozott, rendkívül alaposan megfontolt, tudatosan vállalt és széles körben – pl. az Európai Unió felé is – kommunikált¹⁵ szellemi alapról beszélünk. A tartalmát mélyebben elemezve, megtaláljuk benne az Új Lokalizmus komplex – minden lehetséges összefüggésre tekintettel lévő – vidéki kistélepülések funkcióját újraértelmező (a vidéki életforma újratertemzése!) törekvést. Ehhez kapcsolódóan néhány olyan konkrét utalást is találunk benne (nyitottság, együttműködés, befogadás), amelyek a Lokalizmus 2.0 lényegi ismérvei.

¹¹ A lokalizmus első és második hullámáról, azok tételes összevetéséről egy folyamatban lévő publikációban részletesebben írunk, lásd GÁSPÁR Máttyás – WEINER Leonárd (2019): *Új lokalizmus és okos település*.

¹² Intentional, offgrid communities, ilyenek világszerte: INTENTIONAL (2019): *Map of Intentional Communities*.

¹³ Forrása a fentebbi, 10. lábjegyzetben említett tanulmány.

¹⁴ A programról részletes képet a Smart Village Portal (2019): https://enrd.ec.europa.eu/smart-and-competitive-rural-areas/smart-villages/smart-villages-portal_en.

¹⁵ Okos Térség (2019): Az első okos térség Magyarországon, <https://www.bama.hu/kozelet/helyi-kozelet/letrehozotak-az-orszag-első-okos-terseget-1535354/> vagy <https://www.socialandbusiness.hu/megalakult-az-első-okos-terseg-magyarorszag/>.

A deklaráció összességében pedig feltételezi azt a több elem-
ből álló kompetenciarendszert (pl. az önszervezés, önfejlesztés,
önrendelkezés), amellyel a helyi közösségek képesek a „trendfordításra”, „életmód váltásra”.

Jogos tehát a továbbiakban megvizsgálni, hogy a Lokalizmus 2.0 komplex szemlélete képes-e egy ilyen nagy horderejű átalakulás elméleti, elvi és módszertani alapjául szolgálni. A válasz nem csak az OHP, de más hasonlóan nagy ívű helyi fejlesztések helyi társadalmi, gazdasági és környezeti beágyazódása szempontjából is érdekes, mértékadó lehet. Vegyük tehát sorra a Lokalizmus 2.0 dimenzióit (lásd áttekintésüket az alábbi ábrán) az OHP-ban való érvényesülésük szempontjából.

Mielőtt végigvennénk a fenti dimenziók értelmezését és megjelenését az OHP-ban tegyük fel a kérdést: *hol keressük a programban*¹⁶ – annak megtervezésében, megvalósulásában – a Lokalizmus 2.0 szemléletének érvényesülését? A következő átfogó elemekben vizsgálható a megközelítés érvényessége és érvényesülése:

- **SZEMLÉLETÉBEN** – Elvi alapvetés, a program jellegének (tárgyának, rendszerszintjének, alapelveinek, -értékeinek, -követelményeinek) értelmezése.
- **CÉLJAIBAN** – Milyen tartalmú, irányú és mértékű változásokat, milyen időtávon kíván elérni a program?
- **FELADATAIBAN** – Milyen fejlesztési irányokat jelöl ki a program, s ezekhez milyen akcióterületeket, konkrét projekteket fogalmaz meg?
- **MÓDSZEREIBEN** – Miképpen – milyen tervezési, szervezési, ellenőrzési, irányítási folyamatban, eljárások, technikák révén – szerveződik a program?
- **FELTÉTELRENDSZERÉBEN** – Hogyan kívánja biztosítani a program megvalósításának különböző – emberi, szervezeti, technikai, anyagi – feltételeit?

A Lokalizmus 2.0 szemlélete érvényesülésének alábbi áttekintése során először értelmezzük az adott dimenziót (lásd *dólt betűvel*), majd megvizsgáljuk, hogy az miképpen jelenik meg az OHP szervezésében, történéseiben és dokumentumaiban.

Globális kihívások

Szembenézés a nagy társadalmi, gazdasági és környezeti kihívásokkal, aktív, érdemi közreműködés az átfogó megoldásokban sajátos helyi válaszokkal a tágabb ökoszisztéma szerves részeként.

Az OHP a mikrotértséget, annak funkcióit és erőforrásait a tágabb ökoszisztéma szerves részeként értelmezi, tudatosan vizsgálja a helyben is releváns globális kihívásokat: környezetvédelem, energiaellátás, klímavédelem, társadalmi szolidaritás, amelyek a célokban és tervezett akciókban egyaránt megjelennek.

Globalizációs folyamat

A globalizáció folyamata és kiépült rendszere egy adottság, amelyhez az ún. globalizáció eszközrendszerével, összehangoláson, együttműködésen alapuló ellensúlyozással – a helyi értékek

kihasználásával és megőrzésével, valamint a helyi vezetés és önállóság erősítésével – kapcsolódni lehet.

Miután az OHP a mikrotértséget, annak funkcióit és erőforrásait – lásd fentebb – a tágabb ökoszisztéma szerves részeként értelmezi lehetőségeit (pl. a népességmegtartás és -vonzás, a helyi gazdaság témájában) a tágabb, sőt a globális gazdasági és társadalmi viszonyok keretében helyezi el, s ehhez tágabb hálózati – hazai, európai és globális, átfogó és szakterületi, tematikus – együttműködések keretében módszeresen törekszik a szükséges partnerség, kapcsolatrendszer kialakítására.

Társadalmi felelősség

A társadalmi felelősségvállalás globalizálódási, szektorközi vállalási folyamatának felismerése, s ennek eredményeképpen a helyi, területi koordinációs szerep megszerzése, betöltése, a közös, globális felelősség elfogadása és koordinációja a PSR (Public Social Responsibility, társadalmi közfelelősség) keretében.

Alsómocsolád Önkormányzata Magyarországon az elsők között készített 2016-ban társadalmi közfelelősségi stratégiát, amely – a kötelező önkormányzati feladatokon túllépve – célul tűzi ki a digitális transzformáció társadalmi befogadásának elősegítését. Az OHP az önkormányzatok által működtetett Mikrotértségi Unió programjaként kiterjeszti ezt a felelősséget és többet feladatvállalást mind az öt településre. A program céljai és feladatai tükrözik a globális kihívások (lásd fentebb) vállalását, mint társadalmi felelősségi témákat. Az OHP tehát egyfajta sajátos koordinációs mechanizmusként működik a mikrotértségre kiterjedő PSR koordinációs elemeként.

Együttműködés

A fentiek feltételeként a globális, nemzeti és térségi együttműködések rendszerében széles körű, minden releváns témára kiterjedő szektorközi partnerségi kapcsolatok és a lokalitások hálózatának kiépítése, működtetése, abban való részvétel.

A Mikrotértségi Unió, mint az OHP irányítója önmagában testesíti meg a térségi megközelítés szükségességét, az „*okos falu*” egyetlen lehetséges értelmezési keretként. Már a program szervezésében is érvényesült a többszintű (helyi, térségi, országos és nemzetközi) együttműködés, amit a kidolgozott stratégia a megvalósításra is kiterjeszt mind az egyes projektek, mind pedig a megvalósító intézmény- és feltételrendszere vonatkozóan. Ezt jelzik, a Digitális Jövő Települési Hálózat¹⁷ (DJTH (2019)), valamint a hazai okos falu hálózat szervezésének kezdeményezése, az Európai Unió megfelelő szerveivel és hálózatával való kapcsolat kiépítése. Korábbi és új együttműködések – többek között a Hét Patak Gyöngye Natúrpark Szövetség (8 település), Magyar Európa Park Szövetség (28 település) tagság – garanciát jelentenek az új partnerségek várható sikerességére.

¹⁶ A program nyilvános dokumentumai itt érhetők el: <https://eszakhegy-tatiunio.wordpress.com/okos-terseg/>

¹⁷ DJTH (2019): *Források a Digitális Jövő Települési Hálózat szervezéséről*, http://kozszov.org.hu/dokumentumok/UMK_2017/3/10_Forum_Digitalis_Jovo.pdf, <http://www.budaors.hu/?module=news&action=show&nid=186183> <http://old.budakornyekitv.hu/telepulesek/budaors/3406-digitalis-joev-konferencia>.

2. ábra

A Lokalizmus 2.0 hatásterületeinek vázlatos áttekintése

Verseny és teljesítmény

A verseny- és teljesítmény orientáció, lokalitásközi és magasabb szintű, gazdasági, társadalmi versenyhelyzetek, valamint a kiválóságra törekvés, jó önkormányzás elfogadása és gyakorlatának megvalósítása.

A kiválóságra való törekvést a mikrotérségben számos országos, nemzetközi hírű és jelentőségű kezdeményezés, innováció, elnyert díj és sikeresen megvalósított pályázat, országosan elismert intézmények (pl. idősgondozás, oktatás, helyi fejlesztés, közösségi vállalkozás, idegenforgalom, helyi közigazgatás területén) sora és jó gyakorlat dokumentálja. Az OHP maga is ennek a törekvésnek, gyakorlatnak az eredménye és folytatója. Különösen fontos körülmény, hogy a versenyben elért eredmények, a megszerzett pozíciók mögött mindhárom szektor szereplőinek magas teljesítménye húzódik meg, miközben a helyi adottságok nem kiemelkedőek, számos tekintetben a hazai átlag alattiak.

Munkamegosztás

A térségi, települési saját, új szerep megtalálása (önmeghatározás), az értékek és adottságok, lehetőségek teljes kihasználása az általános társadalmi és gazdasági munkamegosztásban.

A népességmegtartás és vonzerő megteremtésének képessége megköveteli a legtágabb értelemben vett „piaci rés” megtalálását, amely erre tartósn alkalmas. A megoldás szorosan összefügg a vidéki életforma – korábban említett és az okos falu/vidék definíciójába is belefoglalt – újratertésének igényével és szükségességével. Jól példázta ezt Alsómocsoládnak a beköltözők bevonásával megvalósuló közösségi tervezési és vállalkozási programja¹⁸, amely a falusi életmód újratertését szolgálja. Ennek szerves részeként, eszközként jelenik

meg a digitális transzformáció, lehetővé téve a térség, az egyes települések újfajta szerepvállalását – sajátos, innovatív termelés, szolgáltatás, lakhatás – a tágabb munkamegosztás keretei között. Az OHP-n belül ún. okos specializáció keretében az egyes települések is az egész térségre, ill. tágabb hatókörű szerepet kapnak egyes programterületek felelőseiként.

Szükséglet kielégítés

A szükséglet-kielégítés módjai köz-, magán-, civil és családi szférák közötti elhatárolásban, a helyi közösség számára optimális feladat-ellátási módok, új intézmények, modellek és szinergiák szektorközi keresése.

A programot megalapozó kutatás keretében módszereken és folyamatosan vizsgálják az új, nagy részben a digitális transzformáció által létrejövő új termék-előállítási, szolgáltatási, gazdálkodási és üzleti, finanszírozási megoldásokat, módszereket, modelleket. Ezek mind a négy szektorra (köz-, üzleti, civil és családi) kiterjedőek, igen sokfélék, szerteágazóak és számos esetben szektorköziek.¹⁹ A fentebb említett beköltözést segítő, közös jövő-szövő program kifejezetten a közösségi vállalkozásokra épül. Van gyakorlat ún. faluvállalat

¹⁹ E cikk tematikai és terjedelmi kereteit meghaladná ezek ismertetése, csupán említésszerűen néhány közülük, tekintettel újszerűségükre, angol megfelelőikkel: közös értékteremtés (Creating Shared Value), társadalmi felelősségvállalás (Social Responsibility), szegénygazdaság (Base of the Pyramid), közös alkotás, termék, szolgáltatás előállítás (Co-creation, Co-production), megosztásos gazdaság (Sharing Economy), zöld gazdaság (Green Economy), körkörös gazdaság (Circular Economy), közösségi vállalkozás (Social Economy), Gig Economy („beugró” vállalkozás), hálózati gazdaság (Network Economy), okos gazdaság (Smart Economy), szövetkezeti gazdaság (Cooperative Economy), s ezekhez kapcsolódó számos új finanszírozási, befektetési módszer, eljárás, mint pl. a közösségi finanszírozás (Crowd/Community Funding), társadalmi körvény, befektetés (Social Bond, Investment), helyi pénz és szívességbank (Local Currency / Local Exchange System), Creative Common Licenz és nyílt forráskód (Community & Creative Commons, CC, Open Source).

¹⁸ Jövő-Szövő (2019): *Alsómocsolád, Jövő-Szövő Pályázat*, <http://menu.jovo-szovoalsomocsolad.hu/>

működtetésére is, amely az önkormányzat közreműködésével, segítségével indul be és önfenntartó módon szolgálja a közösséget. Széles körben működik az önkéntesség, a közösségi megoldások hagyományos kereteként, alapítványok, egyesületek, szövetkezetek közfeladatok sorát vállalják át. Az új finanszírozási módok közül már megjelent a helyi pénz (Rigac).

Társadalomirányítás

A társadalom- és gazdaság demokratikus irányításában betöltött szerepvállalásban a közösségi autonómia, a helyi hatalom erősítése és a hétköznapi demokrácia működtetése, inkluzív,²⁰ szolidáris, nyitott közösségi, partnerségi és ún. hálózati vagy platformkormányzás²¹ valósul meg.

A hétköznapi demokrácia, a társadalmi részvétel hatékony intézményei jelen vannak az Észak-Hegyhát mikrotérség és települései működésében. A program szervezése, megvalósítása és irányítása is az érintettek legszélesebb körének bevonásával, véleményének kikérésével, a részvétel lehetőségének biztosításával történik. Intézményesített szerepet kapnak benne a helyi kulcsemberek, civil szervezetek, önkormányzatok, s az OHP stratégia és intézkedési terv szerint létre fog jönni az érdekeltek folyamatos szektorközi együttműködését garantáló új programirányító szervezet, az OHP Szövetség. Mindehhez – a létező közösségi média felületeken túl – létrejött az Okos falu, okos térség FB felület²² az intézményesítendő, a stratégiában és intézkedési tervben szintén szereplő – programplatform előhírnökeként. Az OHP irányítása ilyen módon szervesen illeszkedik a helyi kormányzás korszerű technológiával támogatott demokratikus rendszerébe.

Társadalmi tőke

A társadalmi tőke erősítésében és mobilizálásában a helyi közösségek öngazgató, önszervező képességének további erősítése, felhasználása, működésének sokoldalú támogatása

A mikrotérség településeit népességarányosan magas civil szervezettség, közösségi kohézió jellemzi, amely – mint a korábban hivatkozott Jövő-Szövő letelepítési program sikerességéből láthatjuk – önmagában is komoly vonzerő. Az OHP tervezési folyamatában is építeni lehetett erre az erőforrásra. Civilként, társadalmi és gazdálkodó szervezetek, intézmé-

nyek képviselőiként egész napos csoportmunkák keretében 48-an dolgoztak a problémák és lehetséges megoldások feltárásán. A közösségi szervezettség, összefogás, aktív cselekvés a létrejövő digitális ökoszisztéma egyik erős, már meglévő elemeként jelölték meg a résztvevők. A program egyes tevékenységeiben az említett 48 résztvevő a következő arányban jelezte részvételi szándékát (%): tájékozódás 43, konzultáció 48, döntéshozatal 32, fejlesztés 48, tesztelés 55, ellenőrzés 16. 48-ból 1 fő akadt, aki távol tartaná magát a programtól. Magát a közösségfejlesztést – tehát a társadalmi tőke folyamatos gyarapítását a 3. legfontosabb területként jelölték meg a csoportmunka résztvevői a helyi gazdaság, a közigazgatás-közszolgáltatások témaköre után.

Értékteremtés

A társadalmi és gazdasági értékteremtés átfogó rendszerében a szektorok, valamint a termelők és vásárlók, szolgáltatók és igénybevevők között megosztott, ill. közös társadalmi és gazdasági értékteremtés (co-creation, co-production) helyi feltételeinek biztosítása, együttműködésre törekvés

A fentebb megismert új fejlesztési, termelési, szolgáltatási modellek egyik mind általánosabbá váló sajátossága, hogy az új gazdasági és társadalmi értékek – innovációk, termékek, szolgáltatások – a közös alkotás révén jönnek létre, aminek feltételeit helyben is biztosítani kell. Ez új szintereket, intézményeket²³ jelent, amelyek elődjei – a számítástechnikát illetően – a mikrotérségben már 20 éves múltra visszatekintő multifunkciós teleházak, vagy a bikali iskola robotika szakköre. Megvannak tehát az alapjai a digitális transzformáció új típusú szolgáltató intézményei kiépítésének a közösségi innováció és szolgáltatások fejlesztési és működtetési feladatainak ellátásához. Az ilyen szintereken folyó megosztott érték előállításnak nem csak az új termékek és szolgáltatások létrehozásában és működtetésében, hanem általában a helyi közösség számára fontos problémák új, innovatív megoldásainak – szükség esetén megfelelő IT támogatással történő – megtalálásában és a gyakorlatba való átültetésében is szerepe van (pl. közösségi tervezés új technológiák – pl. big data, mesterséges intelligencia, virtuális valóság modellezés – felhasználásával).

Helyi gazdaság

A helyi gazdaság szervezésének alternatív rendszerében, módjaiban a gazdálkodási modellek optimalizálása a közösségi jólét maximuma szempontjából, pozicionálás a nem növekedésben, a közösségi gazdaság kibontakoztatása

Az Észak-Hegyhát mikrotérségre jellemző átlagon felüli társadalmi kohézió, a kapcsolódó folyamatos közösségfejlesztés, amelyet az OHP tovább erősít informatikai eszközökkel jó alapul szolgál a már meghirdetett társadalmi vállalkozá-

²⁰ Az új technológiák demokratikus felhasználására vonatkozóan lásd például a The Things Network Manifesto c. dokumentumot, amely deklarálja, hogy a nyitott forráskód rendszert (Open Source) a most feljövőben lévő IoT (Internet of Things) rendszerekre is kell terjeszteni [GITHUB (2019): <https://github.com/TheThingsNetwork/Manifest>].

²¹ Platform Government – Platformkormányzás, egyik megközelítés szerint új informatikai irányzat, amely az informatikai platformokat széles körben és intenzív módon a demokratikus helyi és magasabb szintű kormányzás szolgálatába állítja, mint egy megkerülhetetlen kommunikációs „közmi rendszert” [PLATFORMLAND (2019): <https://www.platformland.org/>]. Más, tágabb értelemben a politikai rendszer széles szerepmegosztása az érintettek között, amely feltételezi a rendkívül hatékony és magától értetődően informatikával intenzív módon támogatott hálózati kommunikációt. Korábban hálózati kormányzásként (Network Government) is emlegették.

²² OKOSFALU (2019): <https://www.facebook.com/okosfalu/>.

²³ Néhány, az utóbbi években létrejött és világszerte elterjedt ilyen szolgáltató intézmény (Maker Space, Fabrication Lab (FabLab), Innovation Hub, Creative Center), ahol tanulni, alkotni, szerelni, kísérletezni lehet az új IT és egyéb technológiákkal.

soknak a közösségi gazdaság új formáinak, intézményeinek megvalósításához. Működésükben a már létező helyi pénz is fontos szerepet játszhat (lásd fentebb a szükséglet kielégítés új gazdálkodási megoldásait), mert ösztönzi a különböző szektorok együttműködését, sajátos – infokommunikációs rendszerekkel támogatott – üzleti folyamatok és modellek kialakítását, a helyi értékek cseréjének intenzívebbé tételét a közösségi jólét optimalizálása szempontjából.

Közszolgáltatás szervezés

A közszolgáltatások szervezésének átfogó tömegszerű rendszerében, ill. annak helyében a helyi viszonyokhoz illeszkedő közös megoldások, új struktúrák aktív, kreatív keresése és megvalósítása, hozzáadott társadalmi érték előállítás az üzleti és civil szférában

A mikrotérségben megvalósult eddigi pályázati és egyéb fejlesztési projekt együttműködések (lásd Együttműködés) számos példával szolgálnak a szektorok közérdekű, közszolgáltatási célú partnerkapcsolatainak hatékonyságára. Az informatikai alkalmazások – pl. valamennyi szektor által alkalmazható kommunikációs, közszolgáltatási kereskedelmi platform(ok) – valamint az új típusú innovációs és szolgáltató intézmények (lásd Értékteremtés) lehetőséget biztosítanak modern közszolgáltatási megoldásokat létrehozó és fenntartó társadalmi innovációk megvalósítására. A helyi közigazgatás demokratikus rendszere (lásd *Társadalomirányítás*) esélyt ad olyan helyi rendeleti szabályozás modellértékű megvalósítására, amely angol mintára a teljesen vagy részben üzleti szférában realizálódó közkiadásokban (pl. közbeszerzés, partnerségek, koordinált erőforrás-felhasználás) preferálja a társadalmi érték előállítását.²⁴

Közösségi aktivitás

Az állampolgári, közösségi kezdeményezések meghatározó, innovatív szerepe a helyi és közösségi (placel-space based²⁵) problémák és közszolgáltatások megoldásában, e kompetenciák módszeres erősítése az érintettek aktív és intenzív részvételével

A magas társadalmi összetartás (lásd *Társadalmi tőke*) megteremti a lehetőséget a közösségi részvétel lehető legmagasabb szintre emeléséhez (lásd az alábbi ábrát) nem csak a demokratikus önkormányzásban, hanem a közszolgáltatások szervezésében is (lásd *Közszolgáltatás szervezés*). Az OHP tervezésében, előkészítésében és remélhetően a megvalósításban is egyértelműen megjelent, dokumentált ez a szándék. Az Észak-Hegyhát mikrotérség a közösségi aktivitás, társadalmi részvétel létráján már jelenleg is a „teljes részvétel” közelében jár. Joggal várható, hogy az OHP a közösségi informatika eszközeinek intenzívebb felhasználása révén a közösségi akti-

3. ábra

A közösségi aktivitás, társadalmi részvétel létrája²⁶

vitás mindkét területen – közügyek és közszolgáltatások – a legmagasabb szinten kiteljesedik.

Innováció, kreativitás

A társadalmi és gazdaság innováció átfogó rendszerében az intézményesített közösségi innováció lehetőségeinek és módjainak folyamatos keresése, kialakítása és működtetése

Az Észak-Hegyhát Mikrotérségi Unió stratégiájában, ezen belül jövőképeben meghatározó szerepet játszik az innováció: „A helyi gazdaság bázisára építő, élhető, fejlődő, lehetőségeket biztosító mikro térség az Észak-Hegyháton, amely épít az itt élők tudására, számít a fiatalokra, és az idősök tapasztalatára, vonzása a hagyományban és az innovációban, a megőrzött táji értékekben és a legmodernebb technológiákban, de leginkább az emberben rejlik.”²⁷ Alsómocsolád polgármestere a TÖOSZ Innovatív Önkormányzatok Klubjának kezdeményezője volt 2013-ban.²⁸ A kreatív kezdeményezések, programok a mikrotérség, egyes települései napi működési gyakorlatának szerves részét képezik a rendszerváltás óta, amiről elnyert innovációs díjak sora tanúskodik. Az OHP stratégiája előirányozza a közösségi innováció intézményesítését a térségi digitális ökoszisztéma szervezeti rendszerében, amihez jó alapként szolgálnak a már hagyományjal rendelkező teleházak.

Digitális transzformáció

A digitális átalakulás feltartóztathatatlan folyamatában egyfajta „digitális honfoglalás” végrehajtása, saját, meghatározó szerep megszerzése, digitális felelősség vállalása, nagyfokú konnektivitás, digitális ökoszisztéma, e-demokrácia

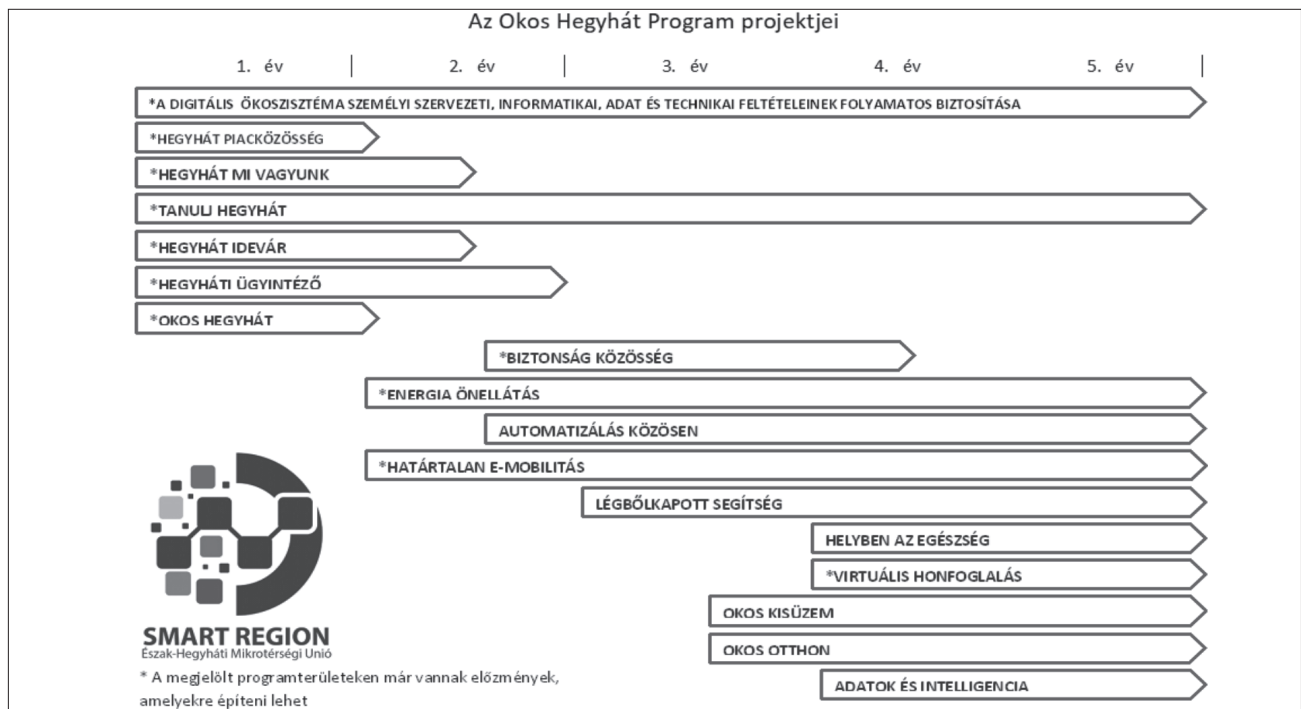
²⁴ Nagy-Britanniában 2012 óta működik az ún. Social Value Act, azaz társadalmi érték törvény, amely alapján előnyt élveznek azok a beszállítói ajánlatok, amelyekben jelen van, ill. nagyobb a megajánlott társadalmi érték (social value). Ez sok minden lehet, ami közösségi, közszükségleti igény kielégítését, probléma megoldását, közszolgáltatás kiegészítését jelentheti. Az angol szabályozásról: SOCIAL VALUE ACT (2012): <https://www.gov.uk/government/publications/social-value-act-introductory-guide>.

²⁵ A helyi körülményekhez – térhez, helyhez – messzemenően igazodó.

²⁶ Az ábra Sherry Arnstein közismert részvételi létrájának továbbfejlesztése, kiterjesztése a közszolgáltatások szervezésére, a kapcsolódó videó előadás kifejti a létra egyes fokozatainak tartalmát mindkét oldalon, lásd: GÁSPÁR (2015).

²⁷ Észak-Hegyhát (2015-2020): *Észak-Hegyhát Mikrotérségi Unió Fejlesztési Stratégiája 2015-2020*, <https://szakhegyhatiunio.files.wordpress.com/2015/02/hegyhc3a1ti-mikrotc3a9rsc3a9gi-unic3b3-stratc3a9giai-terv-11-18.pdf>.

²⁸ Innovatív (2013): *Innovatív Önkormányzatok Klubja*, <http://xn--tosz-5qa.hu/szovetsegunk/szervezet/innovativ-onkormanyzatok-klubja/>.

4. ábra
Az Okos Hegyhát Program projektjei²⁹

Az OHP egésze e követelmény teljesítésének szolgálatában áll. Fentebb láttuk, hogy a digitális átalakulás vállalása társadalmi közfelelősségként intézményesült. A „digitális honfoglalás” a már hagyományos kétdimenziós térben (közösségi média, települési és térségi alkalmazások fejlesztése) már jó ideje zajlik és átlagon felüli színvonalat ért el. Az OHP ezt a folyamatot meghatározott gazdasági, társadalmi és környezeti célokra fókuszálva felerősíti. Megtörténtek az első lépések a 3D-s „virtuális honfoglalás” végrehajtására is, kiteljesítése célként szerepel az OHP stratégiában (lásd a fenti ábrát, forrás: DIGITÁLIS (2019)). Az OHP stratégia projektjeinek térképéről leolvasható, hogy azok többségének (17-ből 11) már az „okos fejlesztés” átfogó programjának elindítása előtt voltak előzményei.

Stratégiai változás menedzsment

Az exponenciálisan gyorsuló változások követésének képességében a resilience,³⁰ folyamatos közösségi, szervezeti és egyéni kompetenciafejlesztés intézményesítése, placel-space based fejlesztések és menedzsment elveinek, követelményeinek érvényesítése

Az OHP stratégia és program kidolgozásának, elindításának egyik alapja az Észak-Hegyháti Mikrotérsgégi Unió már fentebb hivatkozott középtávú stratégiája. A hosszú távú tervezés – részben az ITS (Integrált Településfejlesztési Stratégia) szabályozás nyomán – jelen van a térség településeinek gyakorlatában, ami a téma országos helyzetének megfelelően jelentős fejlesztést igényel.³¹ Az OHP stratégiája innovációt

hoz ezen a téren, mert elkötelezte magát a folyamatos és rugalmas alkalmazkodást biztosító ún. agilis tervezési módszertan követése mellett, jó példát adva az átfogó település- és térségfejlesztési hosszú távú tervezéshez. A továbbfejlesztés másik eleme az „okos város” megjelenése kötelező fejezetként az ITS-ben, amely követelmény az OHP mikrotérsgégi szintű stratégiájával teljes értékűen megvalósul.

Fenntarthatóság

A fenntarthatóság komplex követelményének érvényre juttatása, a gazdasági, társadalmi és környezeti fenntarthatóság helyi feltételeinek biztosítása, az ökonomia és ökológia összekapcsolása

A fenntarthatóság követelményének érvényesítése elvben és a gyakorlatban is a tervezés, fejlesztés, működés és üzemeltetés minden lehetséges területén a mikrotérsgében szinte magától értetődő követelmény. Tények, megoldások és sikeres, díjakkal elismert programok sora bizonyítja – naptárpark tagságok, zöldítési, klímavédelmi díjak, napelem rendszerek telepítése – hogy a települések működése méltó a kiváló természeti adottságokhoz. Az OHP-ban e követelmény rövidtávon az „okosított” tájékoztatás, közművelődés, közösségi összefogás témájaként és tárgyaként jelenik meg. Perspektivikusan pedig – folytatva a napelem rendszerekkel már megkezdett energetikai fejlesztéseket – jellemzően az automatizálással kiegészített IoT (Internet of Things, a dolgok internete) és a közlekedés (elektromos üzemű járművek)

²⁹ Digitális (2019): *Digitális fordulat 2019, az Észak-Hegyháti Mikrotérsgégi Unió OHP stratégiája.*

³⁰ Rugalmas alkalmazkodás.

³¹ A Gáspár Máttyás és Tevanné dr. Südi Annamária által végzett zárt ciklusú önkormányzati menedzsment KÖFOP 2018-2019. éves kutatása, valamint az általuk írt Önkormányzati szervezettefejlesztés c. NKE tankönyv [GÁSPÁR Máttyás – TEVANNÉ DR. SÜDI ANNAMÁRIA (2018)] ad képet erről.

fejlesztések adnak majd lehetőséget a környezeti és energetikai fenntarthatóság magasabb szintre emelésére. De nem elhanyagolhatók a helyi gazdaság ökológikus munkavégzésre (pl. távmunka), gazdálkodásra és árutermelésre ösztönző programok és a bennük megjelenő informatikai támogatás (virtuális valóság terek, okos kisüzemek, automatizált rendszerek) perspektívája sem.

Összefoglaló következtetésként megállapíthatjuk, hogy a Lokalizmus 2.0 megközelítése alapvetően áthatja, döntően meghatározza az OHP tervezését, szervezését, megvalósítását és irányítását. Alapvetései kezdeti vagy kifejezett állapotban kezdettől jelen vannak a programban. Azt is mondhatjuk, hogy oly mértékben fontos elemként találjuk meg egyes alapelveit, a belőlük következő módszereket és gyakorlatot a fejlesztésben, hogy ha azokat kivonnánk belőle, azt lehetetlen lenne megvalósítani. Ez azt jelenti végkövetkeztetésként, hogy egy ilyen tartalmú, jelentőségű és komplexitású programot más elvi alapon – nagy valószínűséggel – lehetetlen lenne e megközelítés nélkül végrehajtani.

Szakirodalom

- BRADFORD, JASON (2019): *The Future is Rural*, <https://www.resilience.org/stories/2019-02-26/the-future-is-rural-the-unexpected-consequence-of-energy-descent/>
- CSURGÓ Bernadett (2013): Vidéken lakni és vidéken élni, A városból vidékre költözők hatása a vidék átalakulására: a város környéki vidék, *Argumentum*, <http://mek.oszk.hu/14500/14560/14560.pdf>
- DALA (1980): *Dani uraságnak* – levél Dala Jósikától, http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/AGH/agh00283/agh00283_o/agh00283_o.html
- DIGITÁLIS (2019): *Digitális fordulat 2019, az Észak-Hegyhát Mikrotárségi Unió OHP stratégiája* (A dokumentum elérése: <https://szakhegyhatiunio.wordpress.com/okos-terseg/>).
- DJTH (2019): *Források a Digitális Jövő Települési Hálózat szervezéséről*, http://kozszov.org.hu/dokumentumok/UMK_2017/3/10_Forum_Digitalis_Jovo.pdf, <http://www.budaors.hu/?module=news&action=show&cnid=186183> <http://old.budakornyekitv.hu/telepulesek/budaors/3406-digitalis-joev-konferencia>
- ÉSZAK-HEGYHÁT (2015-2020): *Észak-Hegyhát Mikrotárségi Unió Fejlesztési Stratégiája 2015-2020*, <https://szakhegyhatiunio.files.wordpress.com/2015/02/hegyhc3a1ti-mikrotc3a9rsc3a9gi-unic3b3-stratc3a9gi-ai-terv-11-18.pdf>
- GÁSPÁR Máttyás (2015): *A közigazgatás társadalmisítása*, (dokumentum és videó), https://popedu.hu/api/static/seminar_pages/14/A%20k%C3%B6zigazgat%C3%A1s%20t%C3%A1rsadalmas%C3%ADt%C3%A1sa.pdf, <https://popedu.hu/#!/sempage/14/view>
- GÁSPÁR Máttyás (2018-2019): *Okos Hegyhát Program, Mikrotárségi digitális transzformációs forgatókönyv és stratégia kidolgozása, Megalapozó háttér tanulmány, 2018-2019*
- GÁSPÁR Máttyás – WEINEK Leonárd (2019): *Új lokalizmus és okos település*, (kézirat).
- GÁSPÁR Máttyás – TEVANNÉ DR. SÜDI Annamária (2018): *Önkormányzati szervezetfejlesztés, Lépések egy új lokalizmus felé az önkormányzatiság újrafelfedezésével*, Nemzeti Köszolgálati Egyetem, 2, https://akfi-dl.uni-nke.hu/pdf_kiadvanyok/web_PDF_Gaspar_Tevanne_Onk_szervezetfejleszt.pdf
- GITHUB (2019): <https://github.com/TheThingsNetwork/Manifest>
- HOLLAND (2018): *„Holland falvak” Magyarországon*, <https://www.facebook.com/mindenamimagyar2018/videos/284234609169397/>
- INNOVATÍV (2013): *Innovatív Önkormányzatok Klubja*, <http://xn--tosz-5qa.hu/szovetsegunk/szervezet/innovativ-onkormanyzatok-klubja/>
- INTENTIONAL (2019): *Map of Intentional Communities*, <https://www.ic.org/directory/maps/>
- JÖVŐ-SZÖVŐ (2019): *Alsómocsolád, Jövő-Szövő Pályázat*, <http://menu.jovo-szovoalsomocsolad.hu/>
- KÁPOSZTA József – HONVÁRI Patrícia (2019): A smart falu koncepciójának főbb összefüggései és kapcsolódása a hazai vidékgazdaság fejlesztési stratégiájához, *Tér és Társadalom*, 33. évf., 1. szám, <https://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/3091/5191>
- LENNERT József – FARKAS Jenő Zsolt (2018): *MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Az MRTT XVI. Vándorgyűlése, Kecskemét, 2018.10.18-19.* <http://www.mrtt.hu/vandorgyulesek/2018/07/lennert-farkas.pdf>
- MAGYARORSZÁG (2011): *Magyarország térképekben, Települések*, MTA, FK, Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, http://www.mtafki.hu/konyvtar/Magyarország/Magyarország_terkepekben_Telepulesek.pdf
- OKOS TÉRSÉG (2019): Az első okos térség Magyarországon, <https://www.bama.hu/kozelet/helyi-kozelet/letrehoztak-az-orszag-elso-okos-terseget-1535354/> vagy <https://www.socialandbusiness.hu/megalakult-az-elso-okos-terseg-magyarorszagon/>
- OKOSFALU (2019): <https://www.facebook.com/okosfalu/>
- PLATFORMLAND (2019): <https://www.platformland.org/>
- SMART VILLAGE (2019): <https://www.smart-village-network.eu/?lang=hu>
- RESILIENCE (2019): <https://education.resilience.org/>
- SMART VILLAGE PORTAL (2019): https://enrd.ec.europa.eu/smart-and-competitive-rural-areas/smart-villages/smart-villages-portal_en
- SOCIAL VALUE ACT (2012): <https://www.gov.uk/government/publications/social-value-act-introductory-guide>
- VÁLTOZÓ VIDÉK (2018): *Ezek a települések tűntek el és születtek az elmúlt 30 évben*, <https://www.hellovidek.hu/gazdasag/2018/11/22/valtozo-videk-ezek-a-telepulesek-tuntek-el-es-szulettek-az-elmult-30-evben>
- WEBB, Flemmich (2013): *Technology could help rural areas become thriving and sustainable*, https://www.theguardian.com/sustainable-business/technology-rural-areas-thriving-sustainable?fbclid=IwAR1TY5em3m5AWJ41zBER4K0ErkOHEX13kxkDXfcozt1zyvl_11A8i_gYLU